

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i07.126>

**MUZEY ILMIY KONSEPSIYASI VA EKSPOZITSION MUHITNI RIVOJLANTIRISHDA
INNOVATSION YONDASHUVLAR**

(Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi misolida)

Sadikova Nasiba Baxtiyorovna

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti, o‘qituvchisi

E-mail: (sadikova_nasiba85@list.ru)

Annotatsiya Mazkur maqolada muzey ilmiy konsepsiyasining shakllanish jarayoni hamda uning ekspozitsion muhitni takomillashtirishdagi o‘rni “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” davlat muzeyi misolida tahlil qilinadi. Shuningdek, muzey faoliyatining nazariy asoslari, xususan, ilmiy konsepsiya va ekspozitsion interpretatsiya masalalari yoritilgan. Muzey ekspozitsiyasining shakllanish bosqichlari tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganilib, uning memorial-tavsifiy modeldan zamonaviy interaktiv va kommunikativ rivojlanish bosqichlarini ko‘rsatish maqsad qilindi. Multimedia texnologiyalari, vizual kommunikatsiya vositalari hamda matbuot va arxiv manbalarining integratsiyasi ekspozitsiyaga olib chiqishda o‘ziga hosligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari muzey ekspozitsiyasini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: muzey konsepsiyasi, ekspozitsiya, qatag‘on, tarixiy xotira, interpretatsiya, multimedia, vizualizatsiya, muzeysunoslik, kommunikatsiya

KIRISH

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasida tarixiy xotirani tiklash, milliy o‘zlikni anglash va o‘tmishdagi murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga xolis ilmiy baho berish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, sovet davridagi qatag‘on siyosiyti oqibatida jabrlangan insonlar xotirasini abadiylashtirish, ularning hayoti va faoliyatini ilmiy asosda o‘rganish hamda keng jamoatchilikka yetkazish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur jarayonda muzeylar muhim ijtimoiy-madaniy institut sifatida tarixiy xotirani shakllantirish, jamiyat ongida tarixiy haqiqatni mustahkamlash vazifasini bajaradi. Xususan, Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi nafaqat tarixiy dalillarni jamlash, balki ularni ilmiy konsepsiya asosida tizimlashtirish va zamonaviy ekspozitsion vositalar orqali taqdim etish bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, muzey ekspozitsiyasining ilmiy konsepsiyasini shakllantirish masalasi muzeyshunoslikning dolzarb nazariy va amaliy muammolaridan biri hisoblanadi. Ilmiy konsepsiya muzey faoliyatining strategik yo‘nalishini belgilab beruvchi asosiy hujjat bo‘lib, unda ekspozitsiyaning mazmuni, tuzilishi, interpretatsiya usullari hamda tashrifchilar bilan kommunikatsiya mexanizmlarini o‘zda aks etiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Muzey ilmiy konsepsiyasini shakllantirish masalasi zamonaviy muzeyshunoslikning muhim nazariy yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xalqaro miqyosda muzeylarning ijtimoiy funksiyasi, tarixiy xotirani shakllantirishdagi o‘rni hamda ekspozitsion interpretatsiya masalalari zamonaviy ilmiy yondashuvlarda o‘z aksini topgan.

Xususan, sovet davri qatag‘on siyosati va ularning ijtimoiy oqibatlari haqida Robert Conquest, S.G. Wheatcroft, J. Arch Getty, Timothy Snyder, Anne Applebaum hamda Orlando Figes²⁶⁸ kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilib, qatag‘on siyosatining mexanizmlari, ko‘lami va insoniy fojealari arxiv materiallari asosida yoritilgan. Ushbu tadqiqotlar qatag‘on tarixini global tarixiy jarayon sifatida anglash imkonini beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy muzeyshunoslik doirasida Paul Williams va James E. Young tadqiqotlarida “xotira muzeylari” konsepsiyasi ishlab chiqilib, unda tarixiy voqelikni ekspozitsiya orqali taqdim etish, qurbonlar xotirasini aks ettirish va tashrifchi ongiga ta’sir etish usullari ilmiy asosda tahlil qilingan. Jahon tajribasida Germaniyadagi “Topography of Terror”, Vengriyadagi “House of Terror”, Kambojadagi “Tuol Sleng Genocide Museum”, Yaponiyadagi “Hiroshima Peace Memorial Museum” hamda AQShdagi “Holocaust Memorial Museum”²⁶⁹ kabi muassasalar xotira muzeylarining zamonaviy ekspozitsion modelini namoyon etadi.

MDH mamlakatlarida ham qatag‘on siyosati va uni muzeylashtirish masalalari ilmiy jihatdan qayta baholanib, Qozog‘istondagi “ALJIR” memorial muzeyi, Rossiyadagi “Perm-36”²⁷⁰ kabi muassasalar misolida qatag‘on qurbonlarini ekspozitsiyalarda namoyish etishning o‘ziga xos konseptual yondashuvlari shakllanganini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

²⁶⁸ Роберт Конквест Большой террор: Сталинские чистки 30-х годов 1968г. Английский [Беликая чистка сталинской эпохи](#) Издательство Оксфордского университета Великобритания ст.584., The Scale and Nature of Stalinist Repression and its Demographic Significance: On Comments by Keep and Conquest. EUROPE-ASIA STUDIES, Vol. 52, No. 6, 2000, 1143–1159 (<https://paperzz.com/>), J. Arch Getty – *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938* Cambridge [Cambridgeshire]; New York: Cambridge University Press 1985., Тимоти Снайдер. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным; [пер. с англ Л. Зурнаджи] – К.: Дуліби, 2015. – 584 с.

²⁶⁹ Memorial Museums: The Gol Bal Rush to Commemorate Atrocities. By Paul Willims. Oxford and New York: Berg. 2007. 226 pp. (www.academia.edu), James E. Young, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings*. New Haven and London: Yale University Press, 1993. 398 pp., Topography of terror - gestapo, ss and reichssicherheitshauptamt on the "prinz-albrecht-terrain": a documentation - texte exclusivement en anglais + 1 fascicule de 15 pages en francais. [angress t. Werner](#) verlag: verlag willmuth arenhövel., 1990., House of terror museum catalogue (english) Public Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society. 2003 p.975

²⁷⁰ Политковская, А. Ю. (2013). *Мемориализация репрессий и музей “Пермь-36”*. В сб.: Память о политических репрессиях в России и за рубежом: Сборник материалов международной конференции. Москва: Мемориал, б. 112–118.; Музей истории политических репрессий “Пермь-36”. [Официальный сайт] – <https://perm36.ru>, Гогиашвили, Г. (2014). *Музеи памяти жертв сталинизма в Грузии: опыт музейной интерпретации политических репрессий*. // Вестник Грузинской академии наук. №3(78), с. 94–101.; Stalinism Victims Memorial Museum. Georgia. Official materials by the Ministry of Culture and Monument Protection of Georgia. Accessed at: <https://www.museum.ge/en/stalinism-victims>,

O‘zbekistonda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda esa qatag‘on siyosatini milliy nuqtai nazardan o‘rganish, tarixiy haqiqatni tiklash hamda uni muzeylashtirish masalalari alohida e‘tibor qaratilgan. D.A. Alimova, A.A. Golovanov, N. Karimov, B. Xasanov, M. Zikrullayev, Q. Rajabov kabi olimlarning ishlari qatag‘on davrini yoritishda muhim ilmiy manbalar deb hisoblash mumkin. Shu bilan birga, D.T. Kur‘yazova, R. Almeev, J. Ismailova, M. Muxamedova²⁷¹ kabi tadqiqotchilar tomonidan muzeyshunoslikning nazariy asoslari, ekspozitsiya shakllanishi hamda muzey faoliyatining rivojlanish tendensiyalari o‘rganilganligini kuzatamiz.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda qatag‘on siyosatining tarixiy va ijtimoiy jihatlarini keng yoritilgan bo‘lsa-da, aynan muzey ilmiy konsepsiyasini shakllantirish va ekspozitsion muhitni innovatsion asosda rivojlantirish masalalari yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolamining ilmiy yangiligini belgilaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari muzey ilmiy konsepsiyasining bosqichma-boaqich rivojlanish xususiyatiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, muzey faoliyatida dastlab shakllangan memorial yondashuv yillar davomida, zamonaviy kommunikativ va interaktiv tizim elementlari bilan boyitilgan.

Tahlillar asosida ekspozitsiya rivojlanishining quyidagi uch bosqichi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Memorial-tavsifiy bosqich – ushbu bosqichda ekspozitsiya asosan tarixiy xotirani tiklash, faktologik materiallarni jamlash va ularni tavsifiy shaklda namoyish etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, unda emotsional-ta‘siriy yondashuv ustunlik qiladi. Ya‘ni, mazkur davrda “Shahidlar xotirasi” jamoat fondining tashkil etilishi, uning hududlar kesimidagi faoliyati, qatag‘on qilingan shaxslarni aniqlash hamda ularga oid ma‘lumotlarni tizimli ravishda yig‘ish va ilmiy muomalaga kiritish jarayonlari kuzatiladi. **Ilmiy-konseptual rivojlanish bosqichi** – mazkur davrda ekspozitsiya mazmuni tizimlashtirilib, tarixiy jarayonlar ilmiy tahlil asosida yoritila boshlaydi. Muzey materiallari tematik va muammoviy yondashuv asosida guruhlanib, ilk ilmiy konsepsiya shakllantiriladi.

“АЛЖИР” мемориал-музеи расмий сайти: <https://museum-alzhir.kz> (Қозоғистон Республикаси Маданият ва ахборот вазирилик қoшида). Қаранг: "История лагеря АЛЖИР", музей материаллари, 2020.

²⁷¹ Курбонова Д. Хориж музейларида сақланилаётган Темурийлар даврига оид тарихий ва маданий ёдгорликлар. Тарих фан.ном.дис. ... автореферати.-Тошкент, 2009.-30б; Курязова Д. Ўзбекистон музейлари ва уларнинг мустақиллик давридаги фаолияти (тарих ва ўлкашунослик музейлари мисолида). Тарих фан. ном. дис. – Ташкент, 2009. – 155 б.; Альмеев Р. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития (1991–2000 гг.) Автореф. на соиск. уч. ст. докт. ист. наук. – Ташкент, 2012. – 50 с.; Курязова Д. Ўзбекистон моддий маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва музейлаштиришнинг назарий-методологик асослари. Тарих фан. док. дис... автореферати. – Тошкент, 2023. – 68 б.; Мухамедова М. О‘zbekiston tarixiy shaharlaridagi muzeylashtirilgan obyektlarda turizmning shakllanishi va rivojlanish istiqbollari (XX asr II yarmi – XXI asr boshlari). Monografiya. – T.: O‘zbekiston, 2023. – 162 b.; Файзиева В. Ўзбекистон давлат санъат музейи: тарихи, ривож ва истиқболи (XX–XXI асрлар) Тарих фан. ном. дис. – Тошкент, 2021. – 151 б.; Нишанова К. XX–XXI асрларда Ўзбекистон бадий музейларининг ривожланиш тенденциялари. Санъатшунослик фан. ном. дис. – Тошкент, 2021. – 151 б.; Миралиева Ш. Виртуал музейлар яратишнинг жаҳон тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг ривожланиш истиқболлари. Тарих фан. фалсафа док. автр. – Тошкент, 2019. – 54 б.; L.T.Jabborova. O‘zbekistonda muzey dizaynining rivojlanish tamoyillari (xx asr ikkinchi yarmi - xxi asr boshlari). Тарих фан. ном. дис. – Тошкент, 2025. – 146 б.; Muxamedova M. «O‘zbekistonda muzey turizmning rivojlanishi» (XX asr ikkinchi yarmi - XXI asr boshlari). Тарих фан. док. дис... автореферати. – Тошкент, 2025. – 41 б

1. Ilk konsepsiyaning shakllanish bosqichi (1999–2002 yy.). Mazkur bosqichda muzey konsepsiyasi asosan tarixiy adolatni tiklash, qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish va ularning hayot yo‘lini hujjatlar asosida yoritishga qaratildi. Ekspozitsiya mazmuni ko‘proq faktologik materiallar — arxiv hujjatlari, fotosuratlar va guvohliklar asosida shakllantirildi. Bu davr konsepsiyasi memorial xarakterga ega bo‘lib, unda hissiy ta’sir ustuvor ahamiyat kasb etdi. Bunga misol tariqasida, so‘roq jarayonini aks ettiruvchi hibsona sahnasi, papyemashe usulida ishlangan yoritgichli maket hamda muzey zalining markazida joylashtirilgan ozodlikka bo‘lgan umidni ifodalovchi ramziy ustun kabi ekspozitsion yechimlar keltiriladi.

2. Ilmiy-konseptual rivojlanish bosqichi (2008 yildan keyin). Muzey rekonstruksiya va yangi ekspozitsiyaning yaratilishi bilan ilmiy konsepsiya mazmun jihatdan kengaytirildi. Ekspozitsiya tematik jihatdan tizimlashtirilib, tarixiy jarayonlar bosqichma-bosqich yoritildi. Natijada muzey ekspozitsiyasi:

- xronologik va tematik tamoyillar asosida qayta tashkil etildi;
- qatag‘on siyosatining turli bosqichlarini kompleks yoritish imkoniyati yaratildi;
- ekspozitsiya ilmiy asoslangan interpretatsiya vositasiga aylandi.

Bu bosqichda muzey fondining kengayishi, yangi arxiv materiallarining jalb etilishi hamda xorijiy tajribaning o‘rganilishi ilmiy konsepsiyaning takomillashuviga xizmat qildi. Ilgari 7 bo‘limdan iborat bo‘lgan ekspozitsiya keyinchalik 10 bo‘lim asosida qayta shakllantirilib, 3 ta zalda namoyish etila boshlandi. Ekspонатlar Germaniyadan keltirilgan zamonaviy vitrinalarga joylashtirildi, bu esa ularning saqlanish darajasini oshirish bilan birga, namoyish sifatini ham yaxshiladi. Shuningdek, tashrif buyuruvchilar ko‘plab qo‘shimcha manbalar bilan interaktiv ko‘rinishda tanishish imkonini beruvchi kiosklar orqali kengaytirilgan axborotga ega bo‘ldilar.

3. Zamonaviy interaktiv bosqich (2017 yildan hozirgi davrgacha). So‘nggi bosqichda muzey ekspozitsiyasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanila boshlandi. Xususan:

- multimedia kiosklar va elektron monitorlar joriy etildi;
- video lavhalar, audio materiallar va interaktiv elementlar orqali ekspozitsiyaning kommunikativ salohiyati oshirildi;
- matbuot materiallari va arxiv hujjatlari raqamli formatda taqdim etila boshlandi.

Natijada ekspozitsiya an‘anaviy statik ko‘rgazmadan dinamik axborot makoniga aylanish jarayonini boshdan kechirdi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, muzey ekspozitsiyasining samaradorligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- **Ilmiy konsepsiyaning aniqligi** — ekspozitsiya mazmunining izchil va tizimli yoritilishi;
- **Interpretatsiya darajasi** — tarixiy materiallarning tashrifchi ongiga mos holda talqin qilinishi;

- **Vizual kommunikatsiya vositalari** – infografika, multimedia va interaktiv elementlarning qo‘llanilishi;

- **Manbaviy asosning boyligi** – arxiv hujjatlari, matbuot materiallari va fond kolleksiyalarining kengligi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, “Qatag‘on qurbonlari xotirasi” davlat muzeyi ekspozitsiyasi nafaqat tarixiy ma’lumotlarni namoyish etish vositasi, balki ijtimoiy xotirani shakllantiruvchi muhim kommunikativ tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa zamonaviy muzeyshunoslikda ilgari surilayotgan konseptual yondashuvlar bilan mos keladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy bosqichda ekspozitsiyaning samaradorligi nafaqat axborot yetkazish darajasi, balki tashrifchining ishtirokini ta’minlash, tarixiy voqelikni ko‘p qatlamli idrok etish imkoniyatlarini yaratish bilan ham belgilanadi. Bu esa muzeyni passiv namoyish maydonidan faol kommunikativ makonga aylantirish tendensiyasini tasdiqlaydi.

XULOSA

“Qatag‘on qurbonlari xotirasi” davlat muzeyining ilmiy konsepsiyasi mustaqillik yillarida shakllangan milliy xotira siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur konsepsiya tarixiy adolatni tiklash hamda jamiyatda kollektiv xotirani shakllantirishga xizmat qilib, bosqichma-bosqich rivojlanish jarayonida dastlab memorial-tavsifiy yondashuvdan zamonaviy ilmiy-interpretatsion modelga transformatsiyalangan.

Muzey ekspozitsiyasining samaradorligi, avvalo, ilmiy konsepsiyaning mukammalligi, manbaviy asosning boyligi hamda zamonaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Xususan, arxiv hujjatlari, matbuot materiallari va fond kolleksiyalarining integratsiyalashuvi tarixiy voqelikni kompleks yoritish imkonini yaratib, tashrifchilar uchun axborotning ishonchliligini oshiradi.

Shu bilan birga, zamonaviy bosqichda multimedia texnologiyalari, interaktiv vositalar va vizual kommunikatsiya elementlarining joriy etilishi muzey ekspozitsiyasini an’anaviy statik ko‘rgazmadan dinamik axborot-kommunikativ makonga aylantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur yo‘nalishda ekspozitsiyani yanada takomillashtirish uchun matbuot manbalarini kengroq jalb etish, storytelling usullarini qo‘llash hamda raqamli va virtual ekspozitsiyalarni rivojlantirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Роберт Конквест Большой террор: Сталинские чистки 30-х годов 1968г. Английский Великая чистка сталинской эпохи Издательство Оксфордского университета Великобритания ст.584

2. The Scale and Nature of Stalinist Repression and its Demographic Significance: On Comments by Keep and Conquest. EUROPE-ASIA STUDIES, Vol. 52, No. 6, 2000, 1143–1159 (<https://paperzz.com/>).

3. J. Arch Getty – *Origins of the Great Purges: The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938* Cambridge [Cambridgeshire]; New York: Cambridge University Press 1985.
4. Тимоти Снайдер. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным; [пер. с англ Л. Зурнаджи] – К.: Дуліби, 2015. – 584 с.
5. Memorial Museums: The Gol Bal Rush to Commemorate Atrocities. By Paul Willims. Oxford and New York: Berg. 2007. 226 pp. (www.academia.edu), James E. Young, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meanings*. New Haven and London: Yale University Press, 1993. 398 pp.
6. Topography of terror - gestapo, ss and reichssicherheitshauptamt on the "prinz-albrecht-terrain": a documentation - texte exclusivement en anglais + 1 fascicule de 15 pages en francais. angress t. Werner verlag: verlag willmuth arenhövel., 1990.
7. House of terror museum catalogue (english) Public Foundation for Research on Central and Eastern European History and Society. 2003 p.975
8. Политковская, А. Ю. (2013). *Мемориализация репрессий и музей “Пермь-36”*. В сб.: Память о политических репрессиях в России и за рубежом: Сборник материалов международной конференции. Москва: Мемориал, б. 112–118.
9. Музей истории политических репрессий "Пермь-36". [Официальный сайт] – <https://perm36.ru>, Гогиашвили, Г. (2014). *Музеи памяти жертв сталинизма в Грузии: опыт музейной интерпретации политических репрессий*. // Вестник Грузинской академии наук. №3(78), с. 94–101.
10. Stalinism Victims Memorial Museum. Georgia. Official materials by the Ministry of Culture and Monument Protection of Georgia. Accessed at: <https://www.museum.ge/en/stalinism-victims>.
11. “АЛЖИР” мемориал-музеи расмий сайти: <https://museum-alzhir.kz> (Қозғоғистон Республикаси Маданият ва ахборот вазирлиги қошида). Қаранг: "История лагеря АЛЖИР", музей материаллари, 2020.
12. Курязова Д. Ўзбекистон музейлари ва уларнинг мустақиллик давридаги фаолияти (тарих ва ўлкашунослик музейлари мисолида). Тарих фан. ном. дис. – Ташкент, 2009. – 155 б.
13. Альмеев Р. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития (1991–2000 гг.) Автореф. на соиск. уч. ст. докт. ист. наук. – Ташкент, 2012. – 50 с.
14. Курязова Д. Ўзбекистон моддий маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва музейлаштиришнинг назарий-методологик асослари. Тарих фан. док. дис... автореферати. – Тошкент, 2023. – 68 б.
15. Muxamedova M. O‘zbekiston tarixiy shaharlaridagi muzeylashtirilgan obyektlarda turizmning shakllanishi va rivojlanish istiqbollari (XX asr II yarmi – XXI asr boshlari). Monografiya. – T.: O‘zbekiston, 2023. – 162 b.

16. Миралиева Ш. Виртуал музейлар яратишнинг жаҳон тажрибаси ва Ўзбекистонда уларнинг ривожланиш истикболлари. Тарих фан. фалсафа док. автр. – Тошкент, 2019. – 54 б.

17. L.T.Jabborova. O‘zbekistonda muzey dizaynining rivojlanish tamoyillari (xx asr ikkinchi yarmi - xxi asr boshlari). Тарих фан. ном. дис. – Тошкент, 2025. – 146 б.